EL REI DE LES CRIAÏLLES

ESTUDI INTRODUCTORI

No deixa de produir estranyesa trobar-nos, en ple 1871 i després d'èxits com *Bufar en caldo gelat* o *La xala*, amb una peça com aquesta. I és que, sens dubte, es tracta d'una de les menys afortunades de les sorgides de la ploma d'Escalante. Semblaria, fins i tot, que es tractàs d'una obra més aviat contemporània a *La sastresseta*, en lloc d'haver estat escrita pels mateixos dies que *Barraca en lo Cabanyal* i poc abans d'*Un torero d'estopa*. I diem *semblaria* perquè ni el costum de l'autor d'escriure –a partir dels seus primers èxits– una mica per encàrrec, ni l'esquema mètric, ens autoritzen a pensar-ne una altra cosa. Cal doncs, i com a única explicació (a més, com és obvi, de la possible falta d'inspiració, que tot poguera ser), pensar que Escalante va escriure-la per instigació del propi homenatjat, l'actor Mora, qui –precisament– havia estrenat uns anys abans *El deu...*, tot fent el paper de Tonet, galant amb gotes de pinxo, personatge que –amb una mica més de distanciament i d'ironia (això sí)– reapareix a la present obra.

Siga aquesta la raó, o no, el ben cert és que *El rei...* es troba lluny de posseir els trets propis d'una obra equilibrada i ben construïda. Per començar, l'acció ha restat reduïda a la mínima expressió; es tracta, en realitat, d'una anècdota d'allò més simple: un pinxo autèntic –el *Tort*– i un aspirant a ser-lo –el *Nano*– rivalitzen per l'amor de *Carmela*, qui –poc més o menys com en la majoria de les obres d'aquest tipus escrites pel nostre autor– pararà els peus del segon (de qui realment es troba enamorada), mentre que la parella del *Tort* també sabrà amansir-lo i conduir-lo cap al bon camí, és a dir: cap al matrimoni. El conat d'enfrontament no passarà, llavors, endavant. Aquesta senzillesa estructural, tanmateix, no es veurà compensada per cap mena de tractament costumista en profunditat. O, amb altres paraules: a diferència del que s'esdevé a *Barraca...*, per exemple, no hi ha un retrat costumista elaborat i enginyós; només l'intercanvi d'insultos entre les protagonistes femenines pot semblar-nos interessant, mentre que les fanfarronades del *Nano* pequen de tòpiques (fet i fet, el bravucó furri és un dels tipus més volguts per Escalante). Pel

demés, i a nivell de personatges, poca cosa pot afegir-se: el *Nano* té l'interès de presentar, malgrat la seua famfarroneria, un seguit d'elements positius (tot i que no queden massa a la vista) als ulls de Carmela, que veu en la vergonya que acaba de passar, l'inici de la regeneració del jove (que haurà de deixar-se de jugar a pinxos per sentar el cap, en una lliçó típicament escalantiana). Més atreient, sens dubte, resulta, des del punt de vista teatral, el *Tort,* –autèntic protagonista, i qui dóna títol a l'obra. La indicació d'Escalante, al repartiment, es presta a un joc histriònic d'èxit assegurat. No hi ha dubte, doncs, que ell *sí* és un personatge extret de la galeria del millor Escalante, i que en justifica, en part, el convencionalisme de la resta, així com la feblesa de les situacions que l'obra presenta.

Ben poc pot afegir-se al ja dit, si no és que el quadre de *costumbres valencianas* no deixa de ser un retorn cap als orígens, no tan llunyans –és veritat– de l'autor. Deixa aquest de banda, momentàniament, la seua fixació en els hàbits (i en la corresponent crítica) de la petita burgesia de la ciutat de València, per interessar-se ara pels de les classes més humils: *criaïlles* i les seues corredores, taverners, pinxos o paràsits. El món tòpic, al capdavall, de les primeres obres d'Escalante i que es reflecteix també en bona mida als sainets de l'època, tal i com comentàvem a les introduccions corresponents. No hi ha, però, un paral·lel interès (o, almenys, a nosaltres se'ns escapa) per la forma de parlar d'aquests tipus: quant a penes algunes expressions pintoresques i alguns mots aïllats... Escalante, doncs, no treballa ací la llengua com ho fa, és un dir, quan són botiguers, persones amb pretensions o similars... La llunyania de l'autor respecte a aquestes capes de la societat urbana de València no ha fet sinó augmentar; malgrat l'equívoc subtítol de l'obra, ben pocs són els costums valencians que hi ha a la peça.

* * *

L'esquema mètric d'aquest sainet que, a més a més, és prou curt (gairebé set-cents cinquanta versos únicament) presenta un clar predomini del *romance*: més del 85 % del total (i a més, en rimes fàcils: *à a, à* o *é*), que fa que la resta de les combinacions estròfiques no tinguen pràcticament cap mena de trascendència: les redondilles amb un total de 116 versos se'n duen un altre 14 %, cosa que converteix l'obra en una acumulació de versos arromançats amb molt breus moments (l'escena tercera, per exemple) on es busca una major animació amb redondilles, quartetes i alguna que altra quintilla. La distribució concreta és la següent:

vv.	1-192	romanç en	*à a*	266-281	redondilles	
	193-228	romanç en	*à e*	282-285	quarteta	
	229-236	redondilla		286-297	redondilles	
	237-240	quarteta		298-313	romanç en	*í*
	241-256	redondilles		314-490	romanç en	*à*
	257-261	quintilla		491-514	redondilles	
	262-265	quarteta		515-519	quintilla	

vv.	520-547	redondilles	557-636	romanç en *é a*	
	548-552	quintilla	637-726	romanç en *à a*	
	553-556	redondilla	727-734	redondilles	

En resum, trobaríem:

– romanç:	en *à a*	282 vv.		
	en *é a*	80		
	en *à*	76		
	en *à e*	36		
	en *í*	16		
		total:	591 vv.	85%
– redondilles:			116 vv.	14%
– quintilles:			15 vv.	
– quartetes:			12 vv.	

* * *

El poc ressò obtés per aquest sainet té la seua correspondència en el fet que només se'n va fer una edició, en 1872 (*A* a la nostra edició), a València i per Juan de Mariana y Sanz i una altra ja a les obres completes (*OC*).

EL REI DE LES CRIAÏLLES [1] *

Pieza de costumbres valencianas [2]

En un acto y en verso.

Escrita expresamente para el primer actor cómico
D. Ascensio [a] Mora [3], y estrenada en su beneficio
con extraordinario éxito, en el teatro
de la Princesa [b], la noche del 20 de Enero de 1872.

PERSONAJES	ACTORES
Pepa.	D.ª Amalia Mondéjar.
Carmela.	Srta. Loreto Bru.
El Nano.	Sr. Mora.
El Tort. [α]	» Gutiérrez.
Joano.	» Contreras.
Clavel.	» Esteve.
Malagana.	» González.

A Joaquín Balader. [4]

Amigo Joaquín: al borde del precipicio nos vimos la noche en que se estrenó tu bonito cuadro «Miseria y compañía» y mi piececita «El rey de les criailles». Los aplausos del público nos sacaron en bien de aquel paso, siempre peligroso. En memoria, pues, de nuestro éxito y en prenda de amistad, te dedica este juguete tu afectísimo

Eduardo.

[α] *Este personaje hablará con mucha pausa y cortando las sílabas.* [Nota de l'autor]

* Les notes textuals i crítiques d'aquesta obra es troben a les pp. 861-865.

ACTO ÚNICO

El teatro representa el interior de un cafetín. Al fondo, puerta grande que da a la calle; dos pequeñas, laterales, en último término: la de la derecha supone conducir a un billar que hay en el piso alto de la casa; la de la izquierda, al interior de la habitación. A la izquierda del fondo un aparador con botellas de licores, delante un tablero y encima de éste una cafetera grande, una fuente con buñuelos, platos, tazas, vasos, copas, botellas, etc. A la derecha, el hornillo y la sartén de los buñuelos.
Al levantarse el telón, aparece detrás del tablero el So Joano; Malagana y Clavel, sentados a la primera mesa de la izquierda. El Tort en la de enfrente, y Carmela en último término. Encima de la mesa donde se halla el Tort, un plato y dos vasos.

ESCENA PRIMERA

Carmela, el Tort, Malagana y Clavel.

TORT. Segurament esta xica
no se'n recorda... i m'estranya
haver-me desconegut
tan prompte. De hui no passa
sense que jo li pregunte
i escomence a teclejar-la[5].

¡Jove...!

Llamando a Carmela.

JOANO. Carmeleta, veges
si criden en eixa taula.

CARMELA. *[Apart]* És el Tort. *[Alt]* ¿Vosté ha cridat?
¿Què volia?

TORT. Que es cobrara
una tasseta d'a quatre...

CARMELA. *[Apart]* Sempre la mateixa calma.

TORT. Mitja lliura de bunyols *Dándole una peseta.*
i un doset[6]. És columnària[7].

CARMELA. Bien. A l'amo li diré
que se cobre un ral de plata.
Set qüens[8], i el sisó[9] que ahir
quedà vosté a deure.

TORT. Vaja.
[Apart] Quan més la mire a esta xica,
m'agrà molt més que la Xata,
i molt més que Tomasseta,
la niñera.

JOANO. Açò no passa.
¡Eixe Tort és que té ganes
de burlar-se!

TORT. *[Apart]* M'heu pensava.
Ni per més asoguer...[10]

JOANO. L'amo[c]
diu que eixa pesseta és falsa.

TORT. Debo, pues. *[Apart]* ¡Ja m'han clavat!

JOANO. ¿Debo? Tu sí que tens traça
de clavar-nos!

TORT. *[Apart]* S'ha fet negra
de portar-la en la bolxaca.
[Alt] Jove, jo la vullc conéixer
i no caic...

CARMELA. De quan estava
desacolocà, i vosté
solia vindre per casa
Pepa...

TORT. ¡Sí!

CARMELA. La corredora.[11]
Jo a penes li viu la cara...

TORT. Dona, i sinse dir-me res...
Pues s'ha fet vosté molt guapa.

CARMELA. Diga'm, ¿i com està Pepa?

TORT. Bona.

CARMELA. I a l'últim, Tomassa,

la niñera, ¿es col·locà?
TORT. No hu sé.
CARMELA. ¡Quina saragata! [12]
¡Pobra xica! ¡Aquella nit
que corasón de buen alma
se n'anà en vosté al Mercat
a comprar castanyes!
TORT. ¡Vaya!
CARMELA. ¿Veu? Pepa la corredora
té eixe gènit... sempre agarra
la granera per les palmes [13]...
Allí, una tremolava...
TORT. Pues, ¿sap vosté que m'alegre
de vore-la?
CARMELA. Ací estem ara.
TORT. ¿Vol cacau?
CARMELA. Estic rabiant
de la boca...
TORT. ¡Jo que anava
a fer cigarro, i és dir
que m'he[d] olvidat la petaca.
¿Tindrà vosté la bondat,
hu dic per no anar a casa,
de deixar-me huit diners?
CARMELA. Sí sinyor. *Dándoselos.*
TORT. Dalt en la sala
del billar venen petillos.
Gràcies.
JOANO. ¡No res, quina taba [14]!
TORT. ¿Té vosté algun compromís...?
Vullc dir, si festeja o parla
en algú.
CARMELA. ¡M'agrà l'aixida!
TORT. Pe'a que no li estranye, sàpia
que m'ha pegat vosté en l'ull.
CARMELA. ¿Quin ull? ¿El de la pantalla? [15]
TORT. Ja m'ha dit tort.
CARMELA. Dissimule...
TORT. Que a la cara li tirava [16].
CARMELA. ¡Jesús, si Pepa l'ouïra...!
TORT. Pepa és viuda i no me quadra.
Per a casar-me vullc una
fadrina, vèrbol i gràcia [17],
com vosté. De consiguient,
en quant cobre de l'Havana
set duros que han d'enviar-me,

jo fiu allà la campanya,
pose una carboneria,
se casem i vosté és l'ama.

CARMELA. No hu crec.

TORT. A mi m'han promés
un empleo esta setmana.
De roba tinc bon equipo
[Apart] ¡No puc olvidar la capa!

CARMELA. ¡I a mi què em compta!

MALAGANA. Eixe tort,
si molt a sovint aguaita
per ací, voràs roïdo.

TORT. Segur estic que a la llarga
me cobrarà llei.

CARMELA. Tal volta. *Riendo.*

JOANO. ¡Carmela! *Llamándola.*

CARMELA. ¡Vaig! Ja s'enfada...

TORT. Escolte, ¿vosté podria
fer-me un favor?

CARMELA. ¿De què es tracta?

TORT. A ratos desocupats,
quan el amo no hu guipara,
podria vosté apanyar-me
uns cansonsillos?

CARMELA. ¡Aguarda!
¿Creu que ací estem p'a remendos?

JOANO. ¡Pero, xica...!

CARMELA. ¡Quina ganga!

TORT. No haja dit jo res.

CARMELA. Adiós.
Que estiga bo i hasta l'atra.

TORT. Ja parlarem. *[Apart]* Jo he[d] servit
al Rei i conec la tàctica.
Me'n munte al billar a vore
si faig córrer esta llanda.

Vase puerta derecha.

ESCENA II

Dichos, menos el Tort.

JUANO. Lo dicho. En els parroquians
no vullc que me gastes tanta
conversació.

Vase puerta izquierda.

CLAVEL. Li fa goig
a eixe tort.
MALAGANA. Segons la traça...
En vore al Nano, li hu dic.
CLAVEL. ¿Que el Nano també...?
MALAGANA. ¡Xe, calla! 110
Si està perdut! Tu voràs,
en saber-ho, quina sambra [18]!
Al Tort el corre a pataes.
CLAVEL. ¡Què ha de córrer! Gos que lladra...
¡Sabrem ací qui és el Nano! 115
MALAGANA. Pues ell se té...
CLAVEL. Desenganya't,
no és més que un alabanciós [19].
Tu, dóna-li a ell tirar-la
per la tremenda...
MALAGANA. Ací el tens.

ESCENA III

Dichos y el Nano por el fondo.

CLAVEL. ¡Ai nanea! ¿Veus la fatxa 120
i el *jaleo*?
MALAGANA. Això és caràcter.
Un poc pinturero... [20]
CLAVEL. Massa.
NANO. ¡Oi, Clavel! ¿Tu per ací?
CLAVEL. Este m'ha dut.
NANO. ¿Malagana?
Voldrà que el convides.
MALAGANA. ¡Guapo! 125
NANO. ¡Gorriste! Anit la petaca
me la huidà.
MALAGANA. ¿Jo? ¡Embustero!
NANO. ¡Mà que te talle la cara!

Dándole con los dedos en la mejilla.

MALAGANA. ¡Esta-te quet!
NANO. ¿Hau pres algo?
¿Què voleu pendre?
CLAVEL. Demana 130
lo que vullgues, i acabant
entre els tres fem una rata [21].
MALAGANA. Mireu que no porte un sacre. [22]

NANO. A on estic jo, ningú paga.
CLAVEL. Este, en lo ferrocarril 135
s'*alija.* [23]
NANO. No hu cregues.
CLAVEL. Xansa.
NANO. Hui he[d] portat dos equipatges
que m'han valgut tres-de-plata [24].
Però ací hi han set pessetes
pe'a anar esta nit de rauxa [25]. 140

Sonando muchos cuartos en el bolsillo del pantalón.

MALAGANA. ¡Viva el rumbo!
CLAVEL. ¡Xe! ¿Com vas
tan carregat de metralla?
MALAGANA. ¿D'a on has tret tot eixe ferro?
NANO. He[d] fet esta esprà una tapa [26].
Fumeu.
Dándoles cigarros.
CLAVEL. ¡Puros!
MALAGANA. ¡Este Nano 145
val molt!
NANO. Quien puede lo gasta.
Clavel, ¿t'agrà esta gorreta?
¡Un pico lo bé que em para!
CLAVEL. ¡Ai, pintura!
NANO. ¡Vaig a fer-me
una jaqueteta sana [27]! 150
Bon panyo; hui l'he[e] comprat:
a quinze quinzets la vara [28].
CLAVEL. ¡Ja deu ser bo!
NANO. ¿Què us pareix
este cachorro [29]?

Sacando un cachorrillo del bosillo.

CLAVEL. ¿Està en bala?
NANO. Clar; me l'ha venut Botija. 155
No l'amartelles. ¡Xe, allarga!
CLAVEL. *[Apart]* ¡Vaja un home!
NANO. ¿Però ací
ningú servix esta taula? *Golpeando.*
Ja estic fent-la en quatre trossos.
CLAVEL. No sigues mal.
NANO. ¡Xe, repara! 160

¿Tu has vist xica més garbosa,
ni més fina ni més guapa?
CARMELA. ¿Què pendran? Sempre tens ganes...
NANO. ¿Ganes...? ¡Corasón sin trampa!
¡Bendito sea lo bueno, 165
y bendito sea el...! ¡Alça
que va, rixiquitiplau!
CARMELA. ¡Fuig d'ací!
NANO. ¡Me la menjava!
CARMELA. Vinga, anem, ja n'hi ha prou.
NANO. ¡Si tu ne vols més, gitana! 170
MALAGANA. Home, no afronte a la xica.
NANO. ¡Drope! [30] ¡Mà que trac la faca [31]!
¿No mires que els meus requiebros
la posen aixina d'ampla?
CARMELA. ¡Jesús! ¡No estaré jo tova! 175
NANO. ¡Algunes de bona gana
pre[te]ngueren [f] tindre eixa dicha!
CARMELA. ¿Què em conta? Pues home, ¡vaja,
vaja i tire-les [g] floretes!
¿Qui li hu priva?
NANO. Això hu diu ara 180
perquè esteu davant vosatros.
CARMELA. *[Apart]* No més per lo que s'alaba
l'he [d] de fer patir en grande.
[Alt] Prompte, ¿què volen que els traga?
CLAVEL. Pose una lliura de rosa [32] 185
i tres copetes de canya. [33]
MALAGANA. I quatre rotllets fullosos
ja que eixirem de baldraga [34]...
NANO. ¡Mà quin anar tan gitano!
CARMELA. Pues mire, no li fa gràcia 190
a vosté a soles. ¿Hu entén?
Que algun atre...
NANO. Això és pataca [35].
Vol posar-me cavil·lós:
jo conec les seues trames.
MALAGANA. Pues hi han moros en campanya, [36] 195
con que abova't.
NANO. Home, calle.
MALAGANA. ¿No hu creus? Clavel t'heu pot dir.
NANO. Xe, Clavel...
CLAVEL. Ans que tu entrares,
en aquella taula estava
gastant palique en un atre. 200
NANO. ¿Parles formal?

CLAVEL. Ego vidre[37].
NANO. ¡Pilleria! ¡Esteu burlant-se!
CLAVEL. ¡Quan Clavel diu una cosa...!
NANO. Mira que són males xanses
sabent el meu geni...
MALAGANA. Clar. 205
NANO. És que jo a l'home més *caje*[38],
si el guipe parlant en ella,
la bofetà que li plante...
MALAGANA. Se supon...
CLAVEL. No et comprometes...
NANO. ¿Qui? ¡Volguera estar en l'acte[h]... 210
¡No hauran palos que digam!
¡Re-Cristina[39]!
CLAVEL. ¡Vinguen plantes[40]!

[Entra Carmela] trayendo los objetos que marca el diálogo y dejándolos sobre la mesa.

CARMELA. Rosa, rotllets i la canya.
¿Volen algo més?
NANO. ¡Pegar-li[i]
un tir a Lusbel!
CARMELA. ¡Arruixa![41] 215
[Apart] Estos li hauran dit...
MALAGANA. No faces
alt ni baix[42]; senta't i pren...
¡Estan bons! *Comiendo rollitos.*
NANO. ¿Jo? Ni debaes
vullc en este cafetí
la glòria que me donaren. 220
MALAGANA. Entonses, ¿açò qui hu paga?
No juem...
CARMELA. Pues home, allargue's.
¿Qui el crida pe'a no voler
ni glòria que li donaren?
¿Això és que vosté em *jalea*[43]? 225
MALAGANA. Xe, assenta't.
CARMELA. Vaja i amague's.
NANO. ¡Ficar-me jo en criaïlles!
CARMELA. ¡Aguarda! ¡Ni jo en petates[44]!
NANO. ¿Jo petate?
CARMELA. ¿El desespera?
NANO. ¡Tormento de les graneres, 230
vosté necessita ulleres

quan m'ofén d'eixa manera!
A l'home que vosté sap...
o al que vullga, res m'asombra,
pose-me'l prop; si em fa sombra 235
per ningun estil... ¡El cap!
¿Tindrà esta planta que encanta
per lo chula i per lo pròpia?
¡Esta-te quet! [45] Esta planta
ningun morrut me la còpia[j]. 240
A tantes cares boniques
està donant-los quefer,
que per mi en este carrer
s'han arrapat quatre xiques.

CARMELA. ¡No hu dic jo! ¡Pot ser més vano 245
ni més tonto!

NANO. ¡A qui li ha dit
petate! ¡Pos m'ha ferit!
¡Què sap vosté qui és el Nano!
¿Haurà, si de rumbo es trata
ningun home que l'afronte, 250
ni tire a l'aire més pronte[k]
quatre *morujos* [46] en plata?
¿Traurà vosté un vanitós
que al meu costat acompanye
una música, i me guanye 255
a cantar el u i el dos?
La millor veu del teatro...
que dic jo... ni el cocotero [47]
li dirà en tant de salero:

Cantando y figurando tocar la guitarra con el bastón.

«Y eres el sol que idolatro 260
y la luna que venero...»
¡Ahí està!

MALAGANA. ¡Quan tu la soltes!

NANO. ¿Qui fa una [e]ixida com esta?
Por supuesto, moltes voltes
s'acaba a palos l'orquesta; 265
pues p'a coronar la llista
dels meus mèrits i primors,
no hi ha un *majo* en Peixcaors [48]
que a est[e] home li alce la vista.
Perquè jo estic sempre al tall 270
quan de bofetaes se trata,

i moc una saragata
més prompte que canta un gall.
Jo al que em toca, el desbarate.
¡Jo li pegue... a un policero! 275
Cavallers, ¿tinc jo algun pero[1]?
¿Pues a on està eixe petate?

CARMELA. Val vosté, per vida mia,
tant, i tant hu vocifera,
que si vosté no hu diguera 280
jo crec que ningú hu sabria.
¿Creu vosté que al món espanta
quan me la tire de fiero?
¡Goleta! ¡Pues si eixa planta
sols la fa un pinxo fulero! 285
A ningun home en bigots
li la vorà vosté fer;
si algú en troba, puga ser
que li arrime dos calbots.

NANO. ¡Xe, Clavel! ¡Calbots a mi! 290
Ja que eixe compte es trau,
esta nit arme jo un dau[49]
que s'acaba el cafetí[50].
¡Vullc conéixer al que es creu
ser algun solo[51], i tan prompte 295
com el guipe, faça's compte
que vosté el veu i no el veu.

ESCENA IV

Dichos y el So Joano por la puerta izquierda.

JOANO. ¡Deixarà de ser el Nano
el que alborota! ¿No hu dic?
I esta xiqueta... ¡Carmela! 300

CARMELA. ¡Mà quin altre filaís[52]!

Retirándose al fondo.

JOANO. Nano, ací no vullc roïdos.

NANO. ¿Quin roïdo?

JOANO. En eixos crits
el qui[m] passa se figura
que esteu vosatros renyint. 305

MALAGANA. I té raó el so Joano.

NANO. ¡Catxutxa[53], i li dones fil[54]!

Dándole un pescozón.

MALAGANA. ¡Xe, no jues que allastimes.
NANO. Mà que te toque el xim-xim [55]
en lo llomello. Acosteu 310
eixe dominó.

Poniéndose a jugar con un dominó que habrá encima de la mesa.

JOANO. Tu, dins; *A Carmela.*
veges acabant [n] si l'ama
vol que sopem a les huit.

ESCENA V

Dichos y Pepa por el fondo.

PEPA. Muy buenas, tio Joano.
JOANO. Bona nit. ¡Oi! Vaja un llanç; 315
no t'havia conegut.
CARMELA. La corredora.
PEPA. ¿Què tal?
JOANO. Guapament.
PEPA. ¿I la so Xima?
JOANO. Bé. Tu, no cal preguntar.
PEPA. Sempre lo mateix.
JOANO. Ja hu veig. 320
Sempre garbosa i templà.
PEPA. ¡Ai, fill, muchito que sí!
En això tinc vanitat.
Riga's, però puga ser
que en un vestit de percal [56] 325
faça jo més rogle encara
que algunes en farfalans [57].
JOANO. Sempre has tengut presumpció.
PEPA. Més val tindre que envejar.
CLAVEL. Atra volta passe a dossos; 330
Nano, tu jues.
NANO. Xe, ¿saps
que la viuda encara... encara?
MALAGANA. ¡Casi res!
NANO. ¡Mireu que està
molt resandunguera!
MALAGANA. ¡Un pico!
Els ulls a mi me se'n van... 335
Adiós, alma de los dos. *Requebrándola.*

Xe, no pegues en lo cap.

Dándole un pescozón el Nano.

NANO. Pos, saltafalles[58], ¿a tu
qui te mana *jalear*...?

CLAVEL. Vinga, jueu.

PEPA. En llicència 340
de vosté. ¡Carmela!

Llamándola.

CARMELA. Vaig.

PEPA. Xiqueta, açò entre nosatros.

CARMELA. Bien.

Separándose a un lado.

PEPA. ¿Tu en esta casa estàs
contenta?

CARMELA. ¿Jo? Sí sinyora.

PEPA. T'heu volia preguntar 345
perquè tinc la proporció[59]
més bonica... Mal me sap.
¿Ací entrares...?

CARMELA. Fa un mes.

PEPA. Quan cobres, la m[e]itat...

CARMELA. Ja hu sé que li correspon. 350

PEPA. Són els meus drets.

CARMELA. Ací estan.

Sacando dinero y dándoselo.

PEPA. ¿Que me dones?

CARMELA. Tres pessetes.

PEPA. I hasta l'atra. ¡Tinc pesar!
Xica, una casa magnífica
per tots estils. ¡Quin regal! 355
Veges, un sinyor a soles,
que havent cuinera com hi ha
tu per al mig[60], i la planxa;
en grande.

CARMELA. No vullc mudar
tan a sovint. Adiós, Pepa. 360

Vase.

PEPA. Vaya usté con Dios. Avant.
¡Mà tu quin dengue[61]! Estes xiques
no saben agrair mai...

ESCENA VI

Dichos, menos Carmela.

JOANO. ¿Què nos diu Pepa de bo?
PEPA. Que em canse de pleitejar
en ames i en criaïlles.
¡Jesús, com està eixe ram!
El millor dia m'hu deixe...
JOANO. Pues bé guanyes...
PEPA. ¿Jo? ¡Pesars!
¡Si vosté sabera coses...
i coses!
JOANO. En lo veïnat
corregueren, veus, que tu
te tornaves a casar.
PEPA. ¡Ai, el pit!
JOANO. ¿I això? ¿Que portes[62]
el cosset[63] molt apretat?
PEPA. ¡Puga ser!
JOANO. Pues, sí senyor,
¡a mi me se fea estrany...!
¡Casar-se atra volta Pepa,
quan millor de lo que està...!
PEPA. Segur; sols que a voltes una,
per tindre un arrimo...
JOANO. ¡Ai, ai...!
PEPA. ¿Vosté no coneix a Nasio,
el que vingué de soldat?
Home, l'amic del meu Pepe.
JOANO. Tal volta, però no caic.
PEPA. Que pergué un ull...
JOANO. ¿En campanya?
PEPA. Fora el portal de Serrans,
en una rinya.
JOANO. Això és atre.
PEPA. Pues, vamos, ja que no hu sap,
eixe és el nòvio.
JOANO. ¡Ah, dimoni!
¿Luego era cert...? ¿I què tal?
¿Quina classe de persona...?
PEPA. ¡Hombre de bien, si los hay!
¡Pero muy re-pillo!
JOANO. ¡Xica!
No comprenc eixe encisam.

PEPA. Quan ell vingué del servici,
mire, donava f[e]redat
el vore-lo: sequerut,
negre, sinse més mudà
que la jaquetilla grossa 400
i un pantaló apedaçat.
¡Considere p'al meu geni!
En seguideta, ¿què faig?
Me l'enduc a Malaenes[64]
i mer mig duro li trac 405
tot un tratge. Va eixir fet
un capità general.
JOANO. ¡Ja és finea!
PEPA. Desde entonses...
Açò només són retalls...
JOANO. Comprenc.
PEPA. Jo, tots els diumenges: 410
«Nasio, quede's a dinar».
¡I qué és fetiller[65]!
JOANO. M'heu pense.
PEPA. ¡Tire-li rotllos al pap!
JOANO. ¡Deixa un apetit el ranxo!
PEPA. Si vosté el veu ara, està 415
com un jònec.
JOANO. Poques nòvies
el regalarien tant.
PEPA. Aguarde's, que a lo millor,
«Pepa, deixe'm un real»;
«Pepa, ¿vosté els calcetins 420
me'ls podria remendar?».
¡Fes-li talons i punteres!
JOANO. ¡Bons estarien!
PEPA. Tal qual.
Ara vullc jo que me diga
si això són favors...
JOANO. És clar. 425
PEPA. Pues, ¿vol saber de quin modo
me'ls agraix? Festejant
un ganao de criaïlles.
¡A totes les que ha trobat
en ma casa!
JOANO. ¡Quin pupil·lo! 430
PEPA. Jo no faç més que plorar. *Llevándose el pañuelo a los ojos*
No puc; se pirra per elles
JOANO. ¡També és un capritxo estrany!
PEPA. Resiagos[66] del servici.

¡Home, si ell se va alabant 435
i diu a tots que és el Rei
de les criaïlles! ¡Ai!

JOANO. Dona, ¡vaja una alabància!

PEPA. Fa un mes que prengué el montant
en excusa de que anava 440
al poble una temporà;
pues ell no ha eixit de València.

JOANO. ¿Però això t'heu han contat...?

PEPA. Fill, si m'han escrit anònims[o]
i sé que va bordejant 445
el café a on servix la Xata!
¡Com jo l'arribe a pillar!

JOANO. ¿Qui és la Xata?

PEPA. Un niñera
més lletja que els meus pecats.
¡Si la veu! ¡Ai, santo mío!
¡Per no vore-li aquell nas 450
de cacauet, i aquell morro
que pot servir d'entaulat!
A lo manco s'empleara
en atres coses...

JOANO. Qui sap 455
si a tu el recel te fa vore...
¿Creus que totes l'atendran?

PEPA. Fill, en aquella calmeta
que els hu fa vore...

JOANO. ¡Ja caic!
¡Dimoni! ¡Per eixes senyes 460
el conec! ¿Tort, molt serrat[67]
de barba?

PEPA. ¡Just!

JOANO. Ací ve
d'alguns dies a esta part.

PEPA. ¿Ve per ací?

JOANO. No és a soles
la Xata...

PEPA. No passe avant. 465
¡Sinyor! ¡Volguera morir-me!
Diu que maten els pesars,
¡i jo no m'ha mort! Mentira.
¡Toque, m'estic tremolant!

JOANO. ¡Dona!

PEPA. ¡Devino Jesús!
Feu que no m'agarre el mal. 470

JOANO. Sempre has de ser comedianta.

PEPA. Joano, ¡si patisc tant
en los cobriments [68] de cor!
JOANO. ¡Cobriments! No tens tu mals...
PEPA. ¡Que em posen una tasseta 475
de café, per caritat!
JOANO. *[Apart]* M'ajue que no la paga.
Sirviéndosela.
PEPA. ¡Encara me sangraran
esta nit! ¡Ja ne té una atra,
que jo sàpia!
JOANO. ¿Qué más da 480
que siguen pares o nones?

ESCENA VII

Dichos y Carmela por la puerta izquierda.

CARMELA. Quan vosté vullga sopar...
JOANO. Atén. Mutis...
A Pepa, señalando a Carmela.

PEPA. ¿Jo...? Arremanco... [69]
JOANO. ¿Vols vore a Xima?
PEPA. Acabant.

Vase Joano [por la] izquierda.

ESCENA VIII

Dichos, menos Joano.

CARMELA. *[Apart]* Li haurà l'amo referit... 485
CLAVEL. Però, Nano, ¿tu no estàs
en lo joc?
NANO. Jueu vosatros,
que m'interessa escoltar...
PEPA. ¡Sinyor, quin café! ¡Aigua en figues!
¿Ací ningú cobra?
CARMELA. Vaig. 490
PEPA. ¡Mireu-la! ¡Boca de lluç [70]!
¡*Jaléate*! ¡Quin retrato!
¡Cal dir que pareix un pato
quan acamina! ¡Jesús!

¡Molt tova me vas, xiquilla! 495
¡Jo no havia reparat!
¡I quin monyo més llepat!

CARMELA. Costa poc la mantequilla [71].

PEPA. Fas bé; nuga't la castanya;
¡però la tens molt soronga [72] 500
i te l'enduràs pilonga!

CARMELA. ¡Pepa!

PEPA. ¡Fes com qui t'estranya!

CARMELA. ¡Calle! ¿Haurà sabut que el Tort...?

PEPA. T'heu ha fet creure i se riu.

CARMELA. ¿De veres? ¿Pues quin motiu 505
hi ha per a pendre-hu tan fort?

PEPA. ¿Pendre-hu fort? ¡Vaja un perill!
¡Si fores tu més bonica...!

CARMELA. Vosté, per lo que s'explica,
no s'ha mirat a l'espill. 510
¡Pues si davant d'ell se posa...!

PEPA. ¡Ai, garró melós!

NANO. ¡Adiós!
Xe, li ha dit garró melós.
A Malagana, riéndose.

PEPA. ¿Vols que te diga una cosa?
No me compare a un lusero, 515
però sàpia, so Carmela,
que a lo manco tinc salero,
i, sobretot, més canela
que n'hi ha en casa Clavero [73].

NANO. ¡Ratatxim!

PEPA. ¿Hu vols més clar? 520
Pues ja hu saps: bonica o lletja,
per a on Pepa se passeja
diuen tots: ¡açò és la mar!

NANO. ¡Alça món! ¡Voto a Sansón! *Levantándose.*
Jo hu afirme, i al que hu negue, 525
en un palo l'endoblegue.

CARMELA. Deixeu-me dir: ¡alça món!

PEPA. Agraixc el interés...

NANO. ¡Li trenque al dimoni els ossos!
Per vosté me fan a trossos. 530

CARMELA. ¡Ara sí que van diners!

PEPA. Nano, tanta voluntat...

NANO. So Pepa, ¿per què li estranya
si vosté val mitja Espanya
i a mangue [74] l'ha trastornat? 535
¡Si jo explicar-li poguera

de l'amor les beceroles...!
PEPA. ¡Sempre seràs trapatoles! [75]
NANO. ¡I vosté saragatera [76]!
MALAGANA. ¡Anda ahí, xiquet valentet!
PEPA. Nano, faràs que m'afronte.
Me'n vaig.
NANO. ¿A on se'n va tan prompte?
PEPA. Vullc entrar ací un ratet.
NANO. ¡I em deixa, tan satisfeta,
després que casi m'ha mort!
PEPA. Com hu prengues massa fort
te duran a la goleta. [77]
NANO. ¡Si al vore eixe cos templat
se queda un home ajopit!
PEPA. Nano, adiós...
NANO. ¡Me té xalat!
Pues, ¿que això estarà cucat? [78]
PEPA. ¿Açò? Ni tampoc florit.
Vase puerta izquierda.
NANO. ¡Ui, ui, ui!
CARMELA. ¡Xa, quin sofoco!
NANO. ¡Ja es vorem!
CARMELA. Per lo pesar...
Entrem-se'n dins a sopar.
NANO. ¡Patix, culebra!
CARMELA. ¡Està loco!

ESCENA IXP

Dichos, menos Carmela y Pepa.

NANO. ¿Què os ha paregut?
CLAVEL. En grande.
NANO. ¿Però hau vist la miraeta
que a l'anar-se'n m'ha pegat?
MALAGANA. Este, en seguida s'heu pensa.
NANO. ¿Que és mentira?
Dándole un pescozón.
MALAGANA. Home, no pegue
pe'a parlar.
NANO. Si jo volguera,
so tarugo...
MALAGANA. ¡Mà que és vici!
Quansevol dia m'encega...
NANO. ¿I què faràs, chafandín [79]?

CLAVEL. Nano, banya-li l'orella.
NANO. Para este quite.
Dándole un golpe en el brazo.
MALAGANA. Xas, eixe.
Levantándose.
NANO. ¡Xe, què furri[80]! ¡Casi em pega
en lo copró[81]! ¡Tin, abovat! *Figurando tirar el cuchillo.*
Ja t'havia fet taleca[82]. 570
Tu no tires a la cara.
MALAGANA. ¡Home, no balle!
El Nano tropieza con Nasio, que aparece por la puerta de la derecha.
TORT. ¡So bèstia!
Dándole un fuerte empujón.

ESCENA X

Dichos y el Tort.

CLAVEL. ¡Adiós!
MALAGANA. ¡El Tort!
NANO. ¿Qui ha pegat?
CLAVEL. Aquí te quiero, escopeta.
NANO. ¿Ha segut vosté?
Al Tort.
TORT. Aguantar-se. 575
NANO. ¡Com!
CLAVEL. Escolta...
Llamando al Nano...
NANO. Pos l'esquena...
MALAGANA. Vine...
TORT. Al Panto de Sevilla[83]
li pegava; esta pesseta
a l'últim l'encalaré.
¿No està per ahí Carmela? 580
CLAVEL. ¿Veus com la busca?
NANO. ¿Eixe és l'home?
¿Tu portes la ferramenta?
CLAVEL. Deixa-lo estar...
NANO. ¡Jo me'l menge!
CLAVEL. ¡A [e]spai, que ell no és un babieca!
NANO. ¡No és veritat, que estic groc! 585
¡M'heu conec: és la mateixa
cegació...! M'entra una cosa...

aixina com si volguera...
CLAVEL. Pegar a fugir.
NANO. Voreu
que prompte li arme la gresca; 590
no se n'aneu. Allá voy.
MALAGANA. Tu mira-li la mà dreta...
NANO. Abans que ell faça l'acció...
¡paf!
CLAVEL. ¡Aquí murió nanea!
TORT. No sé perquè, i eixe pinxo 595
des de que ha entrat, me carrega.
NANO. Cavaller, una paraula.
TORT. Ja en pot dir mitja dotzena
si li pareix.
NANO. Done'm foc.
TORT. Jo, después de la retreta [84] 600
no done foc a ningú.
NANO. Home, ¿quina llei és eixa?
TORT. Una llei que jo m'he[d] fet:
vosté, compre's mistos d'esca [85].
NANO. Per negar-me a mi el cigarro, 605
li trenquí la calavera
no fa molts dies a un chulo.
TORT. ¿I això sossoí a València?
¿Va ser de dia o de nit?
NANO. ¿No podria ser? ¡Pesseta 610
o callar! ¡Ja l'he[d] parat!
Sacándola del bolsillo [86].
TORT. Però si ningú li hu nega.
¡Justetament me'n recorde
que el vaig vore en la caseta! [87]
Davant de mi estava jo. [88] 615
CLAVEL. ¡Xe, Nano, com te *jalea*!
NANO. ¿Sap que està vosté torrant-me
la sang en eixa calmeta?
TORT. Caràcter meu.
NANO. ¡Tin-te, Nano,
perquè li veig una espenta 620
que el faig[e] ballar un trimestre!
¿Conque vosté vol a Carmela? [89]
TORT. ¡Ja hu veig més clar! Sí sinyor,
i a tres o quatre com ella.
¿No sap que jo sóc el Rei 625
de les criaïlles?
NANO. ¡Veja!
¿I a eixe rei, vosté no sap

que jo li talle la *jeta?*

Amenazando.

TORT. Home, això hu anem a vore.
NANO. Vosté a mi no em toque...

Retrocediendo.

TORT. Espera't. 630
NANO. A mi no em toque...
TORT. ¿Qui el toca?
¿Encara estic [a] una llegua
[i] ja està botant?[q]
NANO. Detingau-me
abans que me comprometa...
TORT. ¡Pinxo fulero!

Cogiendo al Nano por un brazo y dándole golpes con el puño.

NANO. ¡A la guàrdia! 635
CLAVEL. ¡Xe, Nano!
MALAGANA. ¡Està com la cera!

ESCENA XI

Dichos y Carmela por el fondo.

NANO. ¡Contra Dios, que m'allastima!
CARMELA. ¡Nasio!
MALAGANA. ¡Cridar a la guàrdia!
NANO. ¡Solte'm, i no tinga por!
TORT. M'ha desafiat...
CARMELA. ¡Què escama! 640
¡Tantes bravates...! *[Apart]* M'alegre,
a vore si no s'alaba
ni la tira més de *caje.*
TORT. Si no ix vosté, el faig[e] de l'ala[90].
NANO. ¡No dur l'estrument, re-cristo! 645
MALAGANA. Pos, ¿i el cachorro?
NANO. So màndria,
¡t'arrime un palo!
MALAGANA. ¿Tu a mi?
¡Si jo te desfaig[e] la cara!

ESCENA XII

Dichos y Pepa por la izquierda.

PEPA. ¡Divino Jesús de l'Hort!
TORT. ¡Pepa!
PEPA. ¡L'he[d] pillat en pana[91]! 650
CARMELA. Algun batistot[92] tindrem.
TORT. Esta nit vaig en desgràcia.
PEPA. ¡Vinga'm ací!
TORT. Considere...
PEPA. ¿Conque vosté és el que estava
fora?
TORT. Hui he[d] vengut.
PEPA. ¡Si el veren 655
ahir parlant en la Xata!
Guilopo[93], corre-les-totes,
¿conque ací ne busca una atra?
TORT. ¡Por vida del sol dorao!
Pepa, vosté en mi no mana 660
pe'a tratar-me d'eixe modo.
PEPA. So traïdor, ¿i la paraula?
¿Tants de favors com li he[d] fet
d'eixa manera me paga?
TORT. ¡Favors...! Tinga la pesseta 665
que me va deixar; és falsa.
PEPA. ¿Que no la passà?
TORT. Ni ganes.
PEPA. Tantes fineses i tanta...!
Però jo me'n tinc la culpa
per haver fet cas d'un màndria. 670
TORT. ¡Màndria! Si haguera faena...
PEPA. Si vosté dins de la panxa
no tinguera el os guillem[94]
entravessat...
TORT. Dona, vaja
i no m'insulte.
PEPA. ¡En quin[a] hora 675
coneguí la seua estampa!
TORT. Jo estic fet a córrer món
i vosté me nuga massa.
PEPA. ¡Diu que el nugue!
TORT. Sí sinyora,
perquè és selosa de casta. 680
PEPA. I vosté bou solt[95].

TORT. Millor;
per això no vullc casaca.
PEPA. ¡Ai, so pillo!
TORT. ¡Cristo padre!
Li pegue si me maltracta
havent persones estranyes. 685
PEPA. ¡Divino Jesús, ampara'm!
¡Vol matar-me!
CARMELA. ¡Pepa, Pepa!
PEPA. Nano, trau tu la demanda.

ESCENA ÚLTIMA

Dichos y Joano por la izquierda.

JOANO. ¡Estos crits...! ¡Voto al dimoni!
NANO. ¡Si tinguera jo ací ara 690
l'escopeta de mon tio!
PEPA. ¡Sostinga'm!

Dejándose caer en brazos de Joano, que la sienta sobre una silla.

JOANO. ¡T'has posat mala!
PEPA. ¡Volguera plorar!
JOANO. Pues plora.
PEPA. ¡I no puc!
JOANO. *[Apart]* ¡És molt bagassa[96]!
PEPA. ¿No li he[d] fet favors, i ahir 695
li desempenyí la capa?
TORT. Ja m'ha commogut. ¿De veres?
PEPA. ¡No s'acoste a mi! Buscava
un empleo de caràcter,
i li he alcansat una plaça 700
de polisero.
TORT. Perdone'm,
Pepa meua. Vosté és l'ama.
PEPA. ¡Desagraït!
TORT. No me case
ni en Carmela ni en la Xata;
en vosté, ¡o me pegue un tir! 705
NANO. ¿Tu veus com canta la canya?[97]
PEPA. So... aquella. ¿Està satisfeta?
CARMELA. Estic lo mateix que estava.
TORT. Cavaller...

NANO. ¡En mi no jue!
TORT. De lo d'abans no se'n parla... 710
NANO. Ací mutis i callosa;
fora...
TORT. Allò fon una xansa.
NANO. ¡Però vosté m'ha tocat!
TORT. No sinyor.
NANO. Això ja és atra...
Jo, com tinc este caràcter... 715
TORT. Per les dones, u se mata...
CARMELA. Atenga; ¿que jo a vosté
li doní alguna paraula
o li fiu cas?
TORT. No sinyora.
Pero, vamos, a la llarga... 720
CARMELA. ¡Home, amague's!
NANO. ¡Carmela![98]
La vida me tornes, ¡gitana!
CARMELA. No me la tires de pinxo
ni vullgues preciar-t'heu massa...
NANO. No hi ha cuidao. ¿Conque, Pepa, 725
respirem?
PEPA. Si, però falta...
Señalando al público.
NANO. Això és lo pitjor del cas.
¿Vol que els tire una tremenda?
PEPA. No, que tu eres molt fatxenda
i nos comprometerás. 730
No oixquen les baladronaes
d'este atrevit, per favor;
en humildat és millor
demanar quatre palmaes.

FIN

NOTES TEXTUALS

[a] En *A*: *Asensio.*

[b] En *A*: *De la Libertad (antes Princesa).*

[c] En *OC*: *ama*, evident errada que esmenem d'acord amb *A*.

[d] En *A* i *OC*: *he*, esmenem per evitar confusions.

[e] En *A* i *OC*: *fas*, esmenem per evitar confusions.

[f] En *A* i *OC*: *prengueren.* Sens dubte per no fer el vers hipermètric, tot i que el sentit reclama *pretengueren.*

[g] En *A* i *OC*: *tire-los.* El sentit, però, recomana *tire*-les (les floretes) a les dones de què parla el Nano en la rèplica anterior.

[h] En *A* i *OC*: *En el acte.* Però si ho mantenim, el vers resultaria hipermètric.

[i] Tot i que en *A* i en *OC* diu exactament *Pegar-li*, la rima exigiria *pegar-le.*

[j] Transcrivim *còpia* i no *copia* per mantenir la rima amb *pròpia.*

[k] Transcrivim *pronte* i no *prompte* per mantenir la rima consonant amb *afronte.*

[l] Transcrivim *pero* i no *però* per mantenir la rima.

[m] En *A* i *OC*: *el que*, però el sentit reclama clarament *el qui.*

[n] A *OC*, *acabat*, errada òbvia per *acabant* que és el que apareix a *A*.

[o] Així en *A* i *OC.*

[p] En *OC* per evident errada (es tracta, sens dubte, d'una de les obres pitjor editades dins aquests volums), apareix aquesta escena de nou com a *Escena VIII.*

[q] En *A* i *OC*: *ya'stá*; trancrivim *i ja està*, tot i que per mantenir la regularitat mètrica caldrà no llegir la *i.*

NOTES CRÍTIQUES

[1] *Criaïlles.* Diminitiu de criades.

[2] *Costumbres valencianas.* Escalante reprén ací una qualificació genèrica que havia emprat per primera volta a *La falla de Sant Josep*, estrenada un parell d'anys abans; ara bé, si en aquesta obra el subtítol (*cuadro de costumbres valencianas*) sembla molt lògic, atés que l'acció transcorre al voltant del món faller, en la que ací anotem, és difícil de trobar una justificació a aquesta denominació; l'única raó que se'ns acut és que ací tracte de distanciar el món dels personatges (pinxos i criades) del dels espectadors, als quals se'ls convida a contemplar uns costums poc habituals per a ells.

[3] *Ascensio Mora.* Actor valencià (1834-1883). Va estrenar-li el primer sainet a Escalante, i esdevingué un dels pares de la tradició interpretativa d'aquest tipus de teatre. Va escriure també diverses peces teatrals, com *Un bateig, El cap d'Holofernes, La cigarrera* o *Un capità de cerol.*

[4] *J. Balader.* Autor dramàtic en valencià i castellà (València, 1820-1893). En 1862 havia estrenat *Al sa i al pla*, que va obtenir un gran èxit. Com a dramaturg en valencià, a més de l'obra que esmenta Escalante a la dedicatòria, destaquen *Aixarop de llarga vida, Catarroja descoberta, Les beceroles de l'amor*, etc. Va ser igualment autor de *miracles* i d'un *betlem*: *La cuna del Mesías*. És un més dels autors del període mancats d'un estudi del conjunt de la seua obra.

[5] *Teclejar-la.* Començar, per diversos procediments, a tractar de conéixer una persona; provar-la.

[6] *Doset.* A València, moneda antiga que valia dons diners (*DCVB*).

[7] *Columnària.* Pesseta que valia cinc quinzets (*DCVB*).

[8] *Qüens.* Vid. nota [21] a *En una orxateria...*

[9] *Sisó.* Moneda que valia sis diners (*DCVB*). El deute, doncs, del *Tort* ascendia a trenta-quatre diners, és a dir: gairebé tres sous.

[10] *Asoguer.* El que el *Tort* tracta de dir és que per més argent viu amb que ha tractat de dissimular (donant-li un color platejat) el plom de la moneda, el seu esforç ha estat inútil.

[11] *Corredora.* Dona que fa de mintjancera entre els comerciants (especialment de roba, paraments de la llar i joieria) i els seus clients, als quals visita a domicili. Ací, es dedicaria a trobar criades per a les cases que li'n demanaven, a canvi de'una comissió que cobrava dels uns i dels altres.

[12] *Saragata.* Vid. nota [13] a *En una orxateria...*

[13] *Les graneres per les palmes.* Antigament, les graneres estaven fetes no tant amb espart com amb fulles de palma; l'expressió té el sentit d'agafar les coses pel costat equivocat.

[14] *Taba.* Xerrameca molesta i insistent, sobre un assumpte incoherent i barrejat (*DCVB*).

[15] *Pantalla.* Hem de suposar que duria un tafetà per amagar l'ull tort.

[16] *A la cara li tirava.* No queda clar el sentit de l'expressió; potser el *Tort* es referirà a que li ha *tirat l'ull* a causa de la seua cara; o potser vullga dir que Carmela li tira en cara que siga tort.

[17] *Vèrbol i gràcia.* Deformació còmica per *verbigràcia*.

[18] *Sambra.* Castellanisme, per *zambra*: dansa d'origen àrab, molt moguda; per extensió, saragata, baralla.

[19] *Alabanciós.* Que s'alaba a si mateix, que bravetja (*DCVB*).

[20] *Pinturero.* Presumit, que li agrada figurar (*DCVB*).

[21] *Rata.* Per *prorrata*; pagament a escot (*DCVB*).

[22] *Sacre.* Segons el *DCVB* en valencià *no tindre un sacre* vol dir no tenir gens de diners, ésser molt pobre.

[23] *S'alija.* Castellanisme emprat en el sentit de proveir-se, encara que se suposa –pel terme– que de béns provinents del contraban.

[24] *Tres de plata.* Possiblement signifique *tres quinzets de plata.*

[25] *Rauxa.* Ací té el sentit d'anar de festa sense moderació; aquesta acepció no l'hem trobada al *DCVB*, però.

[26] *Tapa.* Ignorem a què es referirà exactament el Nano: ¿a una peça de fusta en forma de tapadora?, ¿a una tapa de sola?, ¿a una part dels vestits?, ¿a una coberta de llibre? En tot cas, la frase posaria al descobert que el Nano, malgrat els seus aires de pinxo, no deixa de ser un treballador.

[27] *Jaqueteta sana.* Una jaqueteta de bon veure, que afavoreix. En sentit figurat, sana significa lliure d'error, de vici, de qualitats danyoses (*DCVB*); també, igualment, s'entén com no apedaçada, nova.

[28] *Vara.* Mesura de longitud que a València i Castelló equivalia a 906 mms. i a Xàtiva i Alacant a 912 mms. (*DCVB*).

[29] *Cachorro.* Per *cachorrillo*: vid. nota [14] de *A la vora...*

[30] *Drope.* Dropo, gandul.

[31] *Faca.* Navalla de fulla ampla.

[32] *Rosa.* Grans de dacsa fregits i esclafats per l'acció de l'ardor. Són, doncs, les nostres rosetes.

[33] *Canya.* En general, beguda d'alcohol d'alta graduació, com el rom de canya (*DCVB*).

[34] *Baldraga. Eixir de baldraga* té ací el sentit de lliurar-se pagar.

[35] *Pataca.* En valencià, mentida (*DCVB*).

[36] *Moros en campanya.* Variant òbvia de *moros en la costa,* justificada pels nombrosos enfrontaments entre espanyols i marroquins tot al llarg de les dècades centrals del XIX, en especial la *guerra d'Àfrica* que va tenir lloc entre 1859-1860 i on es va distingir el general Prim.

[37] *Ego vidre.* Deformació de llatí *ego vidi* amb intenció còmica.

[38] *Caje.* Castellà. Home valent, pinxo.

[39] *Re-cristina.* Exclamació molt popular, no enregistrada al *DCVB,* però sembla una derivació de *Re-Crist,* per llevar-li les possibles connotacions blasfemes; és possible, igualment, que en la seua formació haja intervingut també el record de Maria Cristina, darrera esposa de Fernan VII i mare d'Isabel II, que va ser Regent de 1833 a 1840 i el matrimoni morganàtic de la qual va donar peu a comentaris i expressions populars.

[40] *Plantes.* Suposem que fa referència a *tirar plantes.* En valencià, llançar bravates i amenaces (*DCVB*).

[41] Vid. nota [46] de *La senserrá...*

[42] *No fer ni alt ni baix.* Frase derivada segurament de *fer alt*: fer molta impressió *DCVB*; la que empra Escalante significaria, doncs, no fer ni gens ni mica de cas.

[43] *Jalear.* Pretendre enganyar algú amb lloances exagerades (*DUE*).

[44] *Petate.* Home mentider i estafador (*DUE*).

[45] *Esta-te quet.* O bé es tracta d'una errada per *¡esta-te queta!,* amb el sentit de calla't, o és una indicació –d'acord amb la referència a copiar que diu el Nano tot seguit– que un dels seus amics ha tractat d'imitar-li el posat que ha fet en aquest per poder exhibir millor la seua planta.

[46] *Morujos.* Si no és una errada per *marujos,* que en argot són les monedes de cinc pessetes, possiblement faça referència a monedes marroquines obteses després del triomf espanyol en la guerra contra Marroc esmentada a la nota [36].

[47] *Cocotero.* Venedor de *cocots,* mena de pastissos de tomata i tonyina, precedents dels actuals *pastissos de peix,* que es venien pels carrers i a les fires, corregudes de bou (vid. per exemple *Un torero d'estopa*), etc.

[48] *Peixcaors.* Barri situat vora la Vallada de Sant Francesc i que s'estenia, aproximadament entre aquesta, el carrer i plaça de les Barques i la plaça de Bous. Era, al segle passat, el barri de mala nota per excel·lència. Va ésser enderrocat a començaments del present segle, i sobre els seus solars va construir-se part de la plaça de l'Ajuntament, així com s'hi obrigueren els actuals carrers de Ribera, Llúria, Marqués de Sotelo i Passeig de Russafa.

[49] *Armar un dau.* Expressió evidentment equivalent a *armar-se un canyaret.* No enregistrada al *DCVB.*

[50] *Acabar-se el cafetí.* Expressió col·loquial valenciana equivalent a acabar-se el que hi havia.

[51] *Ser un solo.* Expressió emprada en el sentit de no tenir qui el puga igualar.

[52] *Filaís.* Vid. nota [55] de *Una nit...*

[53] *Catxutxa.* Originàriament era la denominació d'una gorra o cobrecap aplanat. Com a exclamació, no apareix enregistrada al *DCVB,* tot i que segons el *DUE* és també el nom d'una dansa andalusa de compàs ternari, d'on podria derivar, més lògicament, l'exclamació en qüestió.

[54] *Donar-li fil.* Donar-li la raó en alguna cosa a algú.

[55] *Xim xim.* Colpejar l'esquena; té el sentit d'emprar l'espinada com a xilòfon.

[56] *Percal.* Teixit corrent de cotó i amb dibuixos estampats.

[57] *Farfalans.* Farbalans, bandes de roba cosida per la part superior i solta per la inferior que serveix d'ornament als vestits (*DCVB*).

[58] *Saltafalles.* No apareix al *DCVB*; molt possiblement té el sentit d'agosarat, home que es fica en embolics, etc.

[59] *Proporció.* Proposició, partit, proposta (generalment de matrimoni).

[60] *Per al mig.* Expressió no localitzada però que hem trobat a altres obres (per exemple l'empra Faust Hernández Casajuana a *¡Eh, la veta!* amb un sentit semblant) i que significarà potser trobar-se al centre, al lloc central de la casa, fent funcions semblants a les d'ama.

[61] *Dengue.* Castellanisme, per melindro.

[62] Vers hipomètric.

[63] *Cosset.* Peça de vestit sense mangues que portaven les dones damunt la faixa, la qual també podia rebre aquest nom quan portava joncs o balenes per estrènyer-se bé el cos (*DCVB*). És palés que es tracta d'aquesta segona acepció al text.

[64] *Malaenes.* Vid. nota [21] de *La senserrà...* el lloc, doncs, al·ludeix a les parades de roba que es trobaven a la plaça del Mercat, prop d'aquest convent.

[65] *Ser fetiller.* Ser delicat en el menjar.

[66] *Resiagos.* Possible deformació per *residuos.*

[67] *Serrat.* De barba molt espessa i aspra.

[68] *Cobriment de cor.* Desmai, afebliment general.

[69] *Arramenco.* Arremango; expressió que significa fer el gest de colpejar o amenaçar amb fer-lo (*DCVB*).

[70] *Boca de lluç.* Evidentment, persona amb una boca que recorda la d'un peix; l'expressió no es troba enregistrada al *DCVB.*

[71] *Mantequilla.* Quan no existien (o eren molt cars) els productes específics per fixar-se els cabells, una forma d'aconseguir el mateix resultat, i de fer-los lluents, era amb greixos diversos, com ara la mantega.

[72] *Castanya soronga.* La castanya és la porció de cabells que la dona duu lligada al darrera el cap, en forma rodonenca. La castanya pilonga és una castanya assecada. La castanya soronga, en fí, és aquella que replegaria i enrotllaria la totalitat dels cabells (*DCVB*).

[73] *Casa Clavero.* Botiga no localitzada. És possible que es tracte d'un joc de paraules: car «clavero» ve de «clau», i el clau és una espècia, com la canella.

[74] *A mangue.* Vid. nota [37] a *La falla...*

[75] *Trapatoles. Trapatroles.* Persona eixelebrada que obra sense reflexió (*DCVB*). Aquest és, recordem-ho, el títol d'un sainet del mateix Escalante, estrenat pòstumament en 1895.

[76] *Saragatera.* Vid. nota [13] a *En una orxateria...*

[77] *La Goleta.* Vid. nota [10] a *Bufar...*

[78] *Estar cucat.* Estar fet malbé. No sabem a què es referirà el Nano, tot i que potser assenyale el seu mateix cos, d'acord amb el que ha dit pocs versos abans.

[79] *Chafandín.* Castellanisme; persona sense seny i molt vanitosa (*DUE*).

[80] *Furri.* Dolent, que no serveix (*DCVB*).

[81] *Copró.* Vid. nota [26] de *La senserrà...*

[82] *Fer taleca.* Expressió valenciana que significa donar mort de forma sobtada i volenta i sense deixar temps a defendre's.

[83] *El Panto de Sevilla.* Expressió popular, segurament per *Espanto de Sevilla,* malnom d'algun torejador, actor o pinxo que no ha estat identificat.

[84] *Retreta.* Toc militar que indica l'hora en què els soldats han de retornar al quarter.

[85] *Mistos d'esca.* Misto que no té sofre sinó que el combustible és una esca i no fa flamada, sinó únicament una brasa (*DCVB*).

[86] Acotació poc clara. ¿Quina cosa trau de la butxaca? Suposem que allò que als vers anterior el Nano ens diu que havia *parat* (preparat); és a dir, la pistoleta. Aleshores, en veure-la, el Tort adopta l'actitud que es pot veure a continuació. Malgrat açò, quan el Tort avance amenaçador cap al Nano (vv. 629 i ss.), aquest agafa tanta por que fins i tot se n'oblida de l'arma (vv. 645 i ss.): tanmateix, hem de reconéixer que aquest oblit és prou il·lògic.

[87] *En la caseta.* ¿A quina caseta es refereix? Segurament al nínxol on soterrarien el pinxo suposadament mort pel *Nano.*

[88] *Davant de mi...* O errada d'Escalante o, el més possible, burla descarada del Tort, car davant seu no pot estar ell mateix.

[89] Vers hipermètric.

[90] *Fer de l'ala.* Modisme no enregistrat al *DCVB*; ací possiblement signifique fer-lo fugir, donar-li ales.

[91] *Pillar en pana.* Agafar algú en el moment en què comet un delicte o una transgressió de qualsevol tipus (*DCVB*).

[92] *Batistot.* Desmai, afluixament de les forces vitals, especialment en les dones (*DCVB*).

[93] *Guilopo.* Vid. nota [32] de *La senserrà...*

[94] *L'os Guillem...* Nom que rep també *l'os bertran* (però el *DCVB* només el documenta a Eivissa), és a dir: el sacre, l'os que forma l'extrem inferior de l'espinada.

[95] *Bou solt.* Del refrany castellà: *el buey suelto bien se lame*; persona que no vol el jou del matrimoni (una de les novel·les de Pereda porta per títol, precisament, *El buey suelto*).

[96] *Bagasses.* Vid. nota [45] de *La senserrà...*

[97] *Cantar la canya.* Confessar. Al·lusió sens dubte a la *canya de la doctrina* (vid. nota [58] de *La senserrà...*); cantar la canya serà, doncs, cantar la doctrina, confessar.

[98] Vers hipomètric.